

Maddi Olmayan Emek (Gayri Maddi Emek)¹

Hasan Hüseyin Aksoy

Teknolojik gelişmelerin ve özellikle de bilgisayar ve internet teknolojilerinin gelişiminin, bir kısmı yaratıcılık gerektiren moda tasarım endüstrisi, reklamcılık, çağrı merkezleri gibi alanlarda çalışmanın genişlemesinin, toplumların ve bütün olarak dünyada geçerli üretim ilişkilerinin değişmesine yol açtığı iddialarını da ortaya çıkarmıştır. Ancak bu değişimin niteliği ve yapısal olarak nasıl anlaşılabilceğine dair tartışmalar içinde nispeten yeni anlamlar yüklenen bazı kavramlar da olmuştur. Bunlardan biri de, Marksist çözümlemede önemli yeri olan “emek” kavramına ilişkin tartışmaların bir parçası olan ve halen tüketilmiş ve tamamlanmış bir kavram olduğu söylenemeyecek maddi olmayan emek (gayri maddi emek-immaterial labour) kavramıdır.

Marx (1859/2005, 45-46), malların gereksinimleri doğrudan kullanmak için kullanılması durumunda taşıdıkları “kullanım değerleri”nin “doğrudan geçim araçları” olduklarını belirtir. Ancak “bu geçim araçlarının kendileri toplumsal yaşam gücünün harcanmasının sonucu, “maddileşmiş emek” olarak görülür: “Toplumsal emeğin maddileşmesi olarak, bütün metalar, aynı birimin billurlaşmasıdır”. Bununla birlikte, Marx, eşdeğer miktarda değişim değeri yaratan emeğin nitelik olarak birbirinden farklı olması ve üretim süreçlerinin tümüyle farklı eylem veya da bireysel özellikleri taşımasının bir önemi olmaksızın, değişim değeri yaratan emeği “genel soyut emek” olarak tanımlamıştır. Bu noktada emeğe ilişkin tanımlamanın belirleyici değişkeni, emeğin üretim ilişkileri içindeki yerine bağlı olarak değişim değeri yaratma durumudur.

¹ Bu yazı Eleştirel Pedagoji Dergisinde 64. sayısında yayımlanmıştır.

Günümüzde emeğin, bireyin üretim ilişkilerindeki yeri dışında, üretim sürecinde üretimine katıldığı malların ya da hizmetlerin özelliklerine göre de ayrıştırılması üzerinde durulmakta ve maddi olmayan ürünlerin üreticisi olan emek gücünün emeği “maddi olmayan emek” (gayri maddi emek) olarak belirtilmektedir. “Üretilen ürünün elle tutulabilir, gözle görülebilir olması durumu, ürünün maddi bir ürün olduğu anlamına gelirken, üretim sürecinin sonunda elde edilen ürünün elle tutulabilir, gözle görülebilir bir meta olmaması, gayri maddi emekle ilişkilendirilmektedir.” (Savul, 2018, 21)

Maddi olmayan emek (gayri maddi emek) tartışmasında öne çıkan isimlerden ikisi M. Hardt ve A. Negri, diğeri ise Lazzarato’dur. Hardt ve Negri (2002, 303), özellikle enformasyon ve bilgi ekonomisi üzerine kurulu hizmet sektörlerinde, maddi olmayan malların üretimiyle ilgili olan emeği “maddi olmayan emek” olarak adlandırmaktadır: “..., yani bir hizmet, bir kültürel ürün, bilgi ya da iletişim gibi maddi olmayan mallar üreten emek.” Hardt ve Negri’ye göre “[b]ilgisayarların giderek yaygınlaşan kullanımı süreç içinde emek pratikleri ve ilişkilerini, buna paralel olarak, aslında, bütün toplumsal pratikleri ve ilişkileri yeniden tanımlamaya başlamıştır. Bilgisayar teknolojisine yatkınlık ve aşinalık hâkim ülkelerde çalışma açısından giderek ilk akla gelen vasıf haline geliyor.” (2002, 303) Hardt ve Negri, işlerin bilgisayarlarla doğrudan ilişkili olmadığı zaman bile, simgeler ve enformasyonun düzenlenmesinin bilgisayarın işleyiş modeline göre gerçekleştirildiğini; insanların geçmişte makineler gibi düşünürken günümüzde giderek daha fazla bilgisayarlar gibi düşünmeye başladığını; emek pratiklerinin enformasyon ve iletişim teknolojileri modeline öykündüğünü dile getirmektedir.

Hardt ve Negri’nin maddi olmayan emek tartışmalarında emek niteliğinin homojenleşmesine de dikkat çekilmekte ve 19. yüzyılda heterojen olan emek faaliyetlerinin (örneğin dokumacılık ve bıçkı dikiş birbiriyle ilgisi olmayan somut edimler gerektirir) ancak somut faaliyetlerinden soyutlandığında bir araya getirilebilir ve “soyut emek” olarak görülebilir olduğunu anımsatmaktadır. Oysa günümüzde somut emeğin gerçekleştirdiği faaliyetler, üretimin bilgisayarlaşması ile birlikte giderek homojenleşmekte, “üretimin bilgisayarlaşmasıyla emek soyut emek olmaya doğru” yol almaktadır (2002, 304-305).

Bu noktada Hardt ve Negri’nin emeğin heterojen niteliğinin homojenleşmesine ilişkin saptamaları, Sennet’in (2011) uzun zaman aralıklarıyla ziyaret ettiği bir ekmek fırınında çalışanların niteliklerindeki ve somut emek pratiklerindeki

değişimle ilgili olarak, artık ekmek pişirmedikleri ve bilgisayar (bilgisayar kontrollü makine) kullandıkları yönündeki gözleme de uygun düşmektedir. Ancak, Hardt ve Negri'nin bu emek türüne atfettiği hegemonik özellikler, Sennett'in çalışmasında görülmemekte, temas ettiği bir çok hizmet sektörü çalışanı ve çalıştıkları zamandaki statüleri ve gelirleri nedeniyle emekçi gibi görülmeyen bilgisayar mühendisleri, proje uzmanları, işletmeciler kısa sürede işsiz ve (birikimleri de olmadığından) güvencesiz kalabilmektedir.

Hardt ve Negri'nin (2002) maddi olmayan emek tanımlaması konusunda atıf yaptığı Lazzaratto (1996/2017, 139) "maddi olmayan emeği" "metanın enformasyonel ve kültürel içeriğini üreten emek" olarak tanımlamaktadır. Lazzaratto'ya (1996/2017, 139-140) göre, "metanın 'enformasyonel içeriği' bakımından maddi olmayan emek "dolaysız emek için gerekli olan becerilerin artan şekilde sibernetik ve bilgisayar hakimiyetine (ve yatay ve dikey iletişim) dair beceriler gerektirdiği endüstri sektörü ve üçüncü sektörlerdeki [hizmet sektörü] büyük şirketlerde çalışan işçilerin emek süreçlerinde gerçekleşen değişimlere doğrudan bir gönderme yapar". Bu emek türünün çalıştığı işler ve üretim etkinlikleri, "[b]ir zamanlar burjuvazi ve çocuklarının ayrıcalıklı dünyasına ait olan", normalde iş olarak kabul edilmeyen, "kültürel ve sanatsal standartları, modayı, zevkleri, tüketici normlarını ve daha stratejik olarak kamuoyunu belirlemeye ve kurmaya yönelik etkinlikleri" içermektedir. Bu etkinliklerde emek sahipleri Taylorist modelden uzak bir çalışma içinde olabilirler.

Lazzaratto'ya (1996/2017) göre, maddi olmayan emek yoluyla üretilen metanın özgünlüğü, tüketilmesi (ya da kullanılması, yararlanılması) yoluyla tükenmemesi ancak onu kullanan kişileri dönüştürmesidir. Maddi olmayan emek, böylece, yeni üretim ve tüketim ilişkisi üretiminde de yer tutar.

Bu tartışma ve betimlemeler ekseninde özetlemek gerekirse, "maddi olmayan emek" in, yeni iktidar ilişkileri, yeni bir teknoloji algısı, yeni bir "emeğin yeniden üretimi" süreci ve yeni toplumsal ilişkiler yarattığı ileri sürülmektedir. Bununla birlikte, gayri maddi emeğe yüklenen roller ve analizlere çeşitli eleştiriler de dile getirilmektedir (Savul; 2015; 2018; Uca, 2016). Maddi olmayan emek betimlemesi ve analizlerinin Marksist analizler arasında sayılamayacağı, bilgi üretme ve diğer maddi olmayan ürünlerin üretildiği işlerde çalışan kişilerin, doğrudan ya da dolaylı olarak sermaye birikimine yol açacak nitelikte meta üretiminde yer aldıkları, dolayısıyla bu emek türünü de kapitalizm bağlamında değerlendirmek gerektiği; maddi olmayan emek

Eleştirel Pedagoji Kavramları

sahiplerinin maddi mallar üreten “ücretli emek”ten daha özgür olduğu iddialarının tartışmalı olduğu dile getirilmektedir.

Kaynakça

Hardt, M & Negri, A. (2002). İmparatorluk. 4. Baskı. Çev. A. Yılmaz. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Lazzarato, M. (1996/2017) Maddi Olmayan Emek. (Yay. Haz.). Pendakis, A; Diamanti; J.; Brown, N.; Robinson, J.; Szeman, I. Çağdaş Marksist Kuramda Tartışmalar. Yapılar, Sistemler, Süreçler. İçinde bölüm. (139-160). Ankara: Dipnot Yayınları.

Marx, K. (1859/2005). Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı. 6. Baskı. Ankara: Sol Yayınları.

Savul, G. (2015). Gayri-Maddi Emeğin Üretkenleşmesi: “Talihsizliğin” Görünümleri. Çalışma ve Toplum, Sayı 44(1), 293-321. Online: <https://www.calismatoplum.org/sayi44/savul.pdf>

Savul, G. (2018). Sınıfın Yeni Görünümleri ve Bilişim Sektörü. Maddi, Gayri Maddi Emek. İstanbul: Nota Bene Yayınları.

Sennett, Richard. (2011). Karakter Aşınması: Yeni Kapitalizmde İşin Kişilik Üzerindeki Etkileri. (Çev. Barış Yıldırım). 5. Basım, İstanbul, Ayrıntı Yayınevi.

Uca, O. (2016). Türkiye’de Orta Sınıfın Fotoğrafı: Akışlar ve İlişkiler. Maddi Olmayan Emeğe Sahanın Eleştirisi. İstanbul: Nota Bene Yayınları.